

SZÁSZ LÁSZLÓ

Az erkölcsstanok kudarca

2. rész

SZÁSZ LÁSZLÓ (1950) Gödöllő

(VÁLTOZATOK AZ EVANGÉLIUMOKRA)

Ahogy lassacskán előkerülnek, ismertté válnak az evangéliumokkal egykorú apokrif szövegek, motoszkálni kezd az ember gondolatai közt a kérdés: történhetett volna-e mindez másképp is? Hi-tem szerint igen, az ismert evangéliumok alapján is, hiszen Jézus sohasem támaszt elérhetetlen vágyakat, megvalósíthatatlan eszméket, betarthatatlan törvényeket a mindennapok gyarló embere számára. A farizeusok provokatív kérdésére („...mikor jó el az Isten országa...”) olyan szabad(ság)-elvű, tehát örök érvényű választ ad, amely a 21. század nyitott gondolkodású, de összezavarodott identitású, viszont pszichológiailag képzett személyiségének is megnyugvást és önbizalmat nyújthat: „Az Isten országa nem szemmel láthatólag jó el. Sem azt nem mondják: Ímé itt, avagy: Ímé amott van; mert az Isten országa ti bennetek van” (Lk 17:20,21). Sajnos, már a kezdetek kezdetén az érdekérvényesítés irányába tolódik el Krisztus szeretetüzenetének értelmezése, és a legszörnyűbb inkvizíciót felszámolni akaró reformáció sem képes lemondani a lehajtott fejű, bűneiben fetrengő emberi féreg látványáról, aki valamicske feloldozást csakis az Isten kegyelmét közvetítő papoktól remélhet. A papok segítségével (és Kálvin szavaival) „trónusod elé visszük áldozatunkat. Megvalljuk és elismerjük Szent Felséged előtt, hogy mi szegény bűnösök vagyunk, *bűnben fogantatva hajlandók minden rosszra, és soha meg nem szűnünk áthágni szent rendeléseidet...*” Legalább kétezer éve (de ha tisztességben tekintettel vagyok az *Ószövetség* bűnfogalmára is, akkor sokkal régebb ideje) eredendően, születésünknél fogva bűnösök vagyunk; mert ezt tanították nekünk az őseink, mert egyáltalán semmi sem olyan jó ebben a világban, mint ahogyan ígérték nekünk, mert tulajdonképpen sokkal kényelmesebb eleve bűnösnek születni, s időközben, öregedvén, egy-egy kicsikét javulni, s állandó izgalomban várni sorsunk jobbra fordulását valamiféle túlvilágban; amelyre – mint láttuk – Krisztus semmiféle felelőtlen ígéretet nem tett.

Van ellenben olyan evangélium, amely eredendően azt tudatosítja olvasóiban, hogy ezt az egyetlen világot meglehetősen elszúrta teremtője, ezért nem is méltó arra, hogy ennyit szenvedjünk miatta. *Júdás evangéliumáról* van szó, amelyről Kr. u. 180 körül ad hírt először Irenaeus, az első eretneküldöző, de csak 1800 év után, alig néhány évvel ezelőtt sikerült – a tudomány roppant fejlődésének köszönhetően – érthető módon rekonstruálni a fennmaradt egyetlen példány összeragadt és szétporladt lapjait. Irenaeus az első egyházi cenzornak tekinthető, de ha így elegánsabb: az első, aki a szövegek kiválasztásával, az *Újtestamentum* üzenetének kanonizálásával foglalkozik; megőrzésére kijelöli, másolásra javasolja a ma ismert, gyönyörű evangéliumokat, ugyanakkor tiltja az olvasását, másolását az ízlésével ellenkező evangéliumoknak, ezáltal azok apokrifá, tiltott és titkos iratokká válnak, és pusztulásra ítéltetnek.

Mindahány evangélium – ismert jelentőségén túl, 21. századi szövegfeldolgozásunknak megfelelően – egyben *értelmezés is*: a Jézus üdvtörténeti szerepével kapcsolatos események egyfajta sajátos nézőpontú interpretációja. Ami azt jelenti, hogy Jézus történeti szerepe és feladata egyszeri, megismételhetetlen és változatlan, vagyis a történelem és az emberi ésszerűség fölött áll, ellenben a módszer, ahogyan mindezt az erre hivatottak (a papok) gyarló halandók számára közvetítik, az mindig része az éppen aktuális hatalmi manipulációs rendszereknek és/vagy érdekszövetségeknek. Egyszóval: az *Újszövetség*be belefoglalt világinterpretációs szövegek kétségtelen és vitathatatlan értéket képviselnek, hatalmas energiákat kölcsönöztek az európai kultúrának, a térítőútra indult apostolok megvetették ennek az új civilizációnak expanziós alapjait (szelleme néhány száz év alatt Afrikától Dél-Amerikáig és Japánig mindenhová behatolt), csak azt nem tudjuk meg már sohasem, mi történt volna, ha a többi evangélium is szabad teret nyer a viták számára. Ha a Jézussal kapcsolatos események leírását nem egyetlen hangból, az értelmezés monódiájából ismerjük meg, hanem dialógusok és viták sokaságából.

Milyen lehetett a *Júdás evangéliumának* Jézusa, aki korábbi ismereteinktől eltérően olykor kérdélyesen nevet? És mit kezdünk azzal a gyanúkkal, hogy a négy ismert evangélium Júdás alakját túlságosan is példázatosan bűnbakká rajzolja, minthogy (próbáltam ezt az előzőekben bizonygatni) alig van racionális magyarázata az árulásának. (Azt sem fogjuk már soha felfogni: valójában bujkált-e Jézus ellenségei elől, miközben tömegeket nyilvánosan tanított, avagy épp nyíltságával provokálni is szándékozott. E tekintetben is teljes zűrzavar uralja az exegéták és történészek magyarázatait. Mindenesetre az evangéliumok inkább azt sejtetik, hogy amikor tömegeket tanított, nagy nyilvánosság előtt tett csodákat, Jézusnak aligha állt szándékában elrejtőzni – inkább talán a tanítványok igyekeztek őt bújtatni-menekíteni.) Most pedig, íme, az újonnan előkerült egyik legrégebbi evangéliumban a Mester Júdást tekinti kiválasztottjának, és felkészíti őt az összes többi tanítványtól megkülönböztető, különleges üdvtörténeti szerepére. „Te azonban mindegyiküknél nagyobb leszel. Te fogod ugyanis feláldozni az embert, aki magában hord engem. Már születésed is emelkedett volt, haragod lángolt, csillagod fényesen ragyogott...”

A *Júdás evangéliuma* ugyancsak keresztény, de gnosztikus szöveg, és mindössze egy jelentés-tani árnyalat különbözteti meg a kanonizáltaktól, amiből viszont egy egész sor logikai eltérés következik. Gnósziszról, 'tudásról' lévén szó, nem az elernyesztő szeretet kebelezi be az emberek közti viszonyokat, nem a gondolkodás nélkül vallott hit biztosítja az üdvösséget, hanem az igazság ismerete. Arra törekszünk, hogy minél megbízhatóbb tudást szerezzünk az igaz isten lényegéről, s legfőképpen önmagunk megismeréséről. (E helyt azért írandó kisbetűvel, mert a gnosztikusok képzeteiben isteni teremtéskísérletek, jobbák és rosszabbak vetélkednek egymással, és gyarló emberi tudatunk még nem érett meg a logikailag feltételezhető, következésképpen létező legmagasabb Szellem és Teremtő Eszme felfogására.) Ezt a tudást a gnosztikus keresztények számára is Jézus hozza el, csakhogy az általa *itt* közvetített tudás más jellegű. Jézus nem áztatja a tanítványait, hogy a világ, amelyben élünk, ez volna a lehetséges teremtett világok legjobbika; bizony, ez a világ és ez a teremtés nem sikerült jól, hiszen az élet tele van betegségekkel, szörnyűségekkel, elkerülhetetlen természeti katasztrófákkal, következésképpen az emberi élet pusztán egy anyagi burok, a végső cél pedig: kiszabadulni az anyagi lét csapdájából, s a legfőbb isteni lényhez méltó módon teljességgel szellemmé válni. Jézus Krisztus ennek a szellemi világnak a küldötte, segít az arra alkalmasoknak valódi szellemi lényévé válni, ugyanakkor Júdás az a kiválasztott, különös képességekkel megáldott tanítvány, aki megteremti a lehetőséget, hogy Jézus visszatérjen oda, ahonnan jött, és visszaváltozzék azzá, akinek őt eredeti mivoltában gyanítani lehetett. Jézus ugyanis – tulajdonképpen a *Bibliával* egyezően – sok nem kanonizált keresztény írásban *doketikus* lényként jelenik meg: csak anyagi burka szerint ember, valójában különleges csodákra képes isteni tünemény.

Nagyon bonyolult, görög–római–ószövegségi/zsidó eredetű bölcseletnek tűnik az a gondolatkör, ami fennmaradt a gnosztikusokból, ami tehát egyáltalán megmenekedett a sok évszázados kanonizációs küszködésből. Mint a történelem nagy fordulópontjain mindig, őseink, a keresztények is megvívták a maguk érvényesülési harcait, és győzött, hivatalossá vált az *Újszövetségnek* az a szövege, amelyet ma ismerünk, szeretünk, használunk. Az *Újszövetség* jóváhagyott könyvei – a gyakorlati teológia tolmácsolásában – az *irányított* szeretet és a *kételyek nélküli* hit, a megváltás és az üdvözülés esélyét, kegyelmi ajándékát közvetítik kétezer éve. A *gnosztikus evangéliumok* – minden jel szerint – legfőbb értéknek azt a *tudást* tekintik, ami a különböző szintű istenségekkel folytatott vitában bontakozik ki; számukra is létezik valamely legfelsőbb Isteni Eszme, de annak ismerete, lényege sokkal nehezebben feltárható, mint a mi *Bibliánk* Isten-képe. Ami itt tulajdonképpen szemben áll egymással, az kétféle centrális érték. Az *Újszövetség* az embert mindenestül az erkölcs mindenhatóságának veti alá – és ettől kezdve mindig valamely intézmény jelenti ki, mit tekintünk erkölcsnek s az erkölcs nevében büntethetőnek. A gnózis a tudást, legalábbis a tudáshoz, a megismeréshez való fokozatos közelítést tekinti legfőbb értéknek, s ebben csupán az a jó, hogy nevében – a bűnök, a megnevezett erkölcsi fertő, a skolasztikusan rangsorolt vétkek jogalapjától eltérően – kevesebb indokkal lehetett (volna) válogatott kínzásoknak, máglyának és egyéb lélektisztító túlvilági személységalakításnak alávetni némely gyarló földi halandót.

A gnosztikusok számára mindaz, amit Jézus képvisel: Szellem, Lélek, felsőbb ismeret, egyszóval szabadulás az evilági, földi harcok csúnya valóságától; amit Péter, Pál és a többi apostol Jézus erkölcsi-szellemi teljesítményéből megértének, az maga az üdvösségtan; ahogyan ennek terjeszté-

se érdekében cselekednek és viselkednek, annak viszont már kevesebb köze van az isteni eszméhez és az üdvösséghez, mint az emberi érdekérvényesítés valamiféle új módszeréhez.

Egyszóval, el tudom képzelni a kereszténységnek egy olyan üdvtörténetét, amely épületes viták közepette bontakozik ki, s amelynek a későbbiekben sem a máglyák, hanem a szellem tűzijátéka adja meg a pompáját.

(A KÉTELKEDÉS BOTRÁNYA)

Úgy leragadtam az előző gondolatnál, hogy hónapokig mozdulni sem tudtam mellőle. Belegabalyodtam a szellem szabad játékának botrányába, mely szemben áll a valóságos hittel, minden misztikus-látomásos istenélménnyel, és csak pörgött-pörgött az idő, míg le mertem írni ezt az újabb mondatot.

A gondolat mozdulását valódi betegség akadályozta, de az is, ami ezzel együtt jár, a kierkegaard-i „halálos betegség”: a kételkedés. Márpedig a kételkedés maga a botrány, botrányról pedig csakis a hittel kapcsolatban beszélhetünk: „Az ember a botránkozás lehetőségétől vagy a botránkozás, vagy a hit felé tér, de másként senki sem jut el a hithez, mint a botránkozás lehetősége felől.” Ami pedig engem illet, azt hiszem, nagyjából hatvan éve szakadatlan a kérdőjelek és kételyek világában élek, s a keresztyén bölcselőnek ehhez rémületet gerjesztő a kommentárja: „Félrevezető módon kételyről beszéltek ott, ahol kétségbeesésről kellett volna beszélni.” S azért rémítő a kételkedés hétköznapi gondolati műveletének áttemelése a kétségbeesés lételméleti (mi több, az életen túli lét eszkatológiai) régiójába, mert ezáltal az egyszerű racionális gondolkodásmódot, a „józan ész” viselkedéskultúráját is az ethosz magasabb rendű szempontjainak veti alá.

Márpedig én hónapokon keresztül, afféle kierkegaard-i állapotban egyebet sem teszek, mint firtatom az ésszerűséget a hitben, az etikait az intézményesült vallás rutinszerűségében, az igazságot a mindenkori egyházi törvényekben, és ismételten egymásnak koccan a két bibliai idézet felhőzött tudatomban. „Az Isten országa nem szemmel láthatólag jó el. [...] mert ímé az Isten országa ti bennetek van” (Lk 17:20,21). Illetve: „Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak, mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől. [...] Azért, aki ellene támad a hatalmasságnak, az Isten rendelésének támad ellene” (Róm 13:1,2).

Ezzel a két idézettel szinte kettészakad a *Biblia*. Van egy számomra fontos, létmeghatározó jelentőségű része, mely Jézus üdvtörténeti szerepét közvetíti, azét a Krisztusét, aki szeretetparancsával forradalmasította az éppen formálódó ókori civilizációk (a jövőendő emberiség) viselkedéskultúráját, akit csodáinak gyakorlásakor a megbocsátás, a kegyelem, az ember jobbá formálása vezérelt. És van egy másik, tőlem idegen része, amely jogtalanul nemcsak kisajátítja a jézusi szerepkört, de fokozatosan átértelmezi azt, és eszközt ad minden későbbi hatalmaskodó kezébe, aki a tökéletes krisztusi művet a leggyatrább emberi célok érdekében intézményesíti, a mai napig ideológiai, politikai fegyverként használja, akár éppenséggel a valódi Jézus-követők ellenében.

Ebben a kierkegaard-i állapotomban be kell vallanom, hogy a *Bibliát* faggató ügyködésemmel nagyon is világi és irodalmi fogantatású: a szokásostól eltérő úton szeretném megragadni valóság és fikció mibenlétét. A vallás felől közelítve a *fikció* lehet továbbra is az alkotás, de lehet akár hitbeli vagy ideológiai kinyilatkoztatás; a *valóság* pedig mindezek következményeként lehet a csalódás vagy a csalás, vagy a botránkozás és kétségbeesés, vagy a hit elvesztése, vagy – az *árulás*.

Első kísérletem hit és irodalom összeboronálására a fikcióban egy kötet szerkesztése kapcsán történt. Boldogult ifjúkoromban Gárdonyi novelláinak kiadásához írván utószót, épületes kitalációval zártam az életmű elemzését, jelesül az író egy általam elképzelt imájával: „Bocsáss meg, egyetlen Istenem, hogy nem hiszek benned!” Tulajdonképpen egy agnosztikus korszak tradicionális valóságosságát akartam ezzel érzékeltetni, de azt is, hogy ímé, van egy írónk, akinek egész életművéből sugárzik valamiféle tüneményes, gyöngéd istenélmény, ezt tanító bácsis tisztességgel újra és újra kinyilvánítja gyerek olvasóinak meg középparaszti-kispolgári közönségének, valójában azonban nem éli meg mélyen a hitét, minthogy nem viaskodik vele; amikor azonban némelyik novellájában – továbbra is szelídenk ható irállyal – a háború rémségeit, a „boldog halál szekérének” közeledtét érezteti: mégis egy másik, egy hitbeli dilemmával viaskodó író arcéle rajzolódik ki. Meg valami olyasfélére is szerettem volna utalni (akkor, 1980-ban, a romániai diktatúra kellős közepén), hogy itt

állunk – egy tehetetlen, minden életlehetőségtől megfosztott nemzedék, mindenünket, bármiféle hit esélyét is elvették, mielőtt még akár eljuthattunk volna az istenhitre, gyermekként, viszont ránk erőszakoltak helyette valami mást, a kommunista ideológiát, amit legfeljebb szajkózni lehetett, benne bízni nem.

Azt hiszem, valami efféle szerettem volna – első következtetésként – megfogalmazni. Ma már mindenféle teológiától független tudományok, pszichológia, szociológia, genetika, archeológia (nem lehet véletlen, hogy épp ezeket tiltotta be és számolta fel a korábbi román kommunizmus), mind azt tanúsítják, hogy az embernek valami okból alkati, morfológiai, *genetikai szükséglete a hit*, s amennyiben nem talál rá élményszerű nevelés útján, hamis ideológiákkal, törtetéssel, anyagiak harácsolásával, hatalomszerzéssel, felebarátainak tiprásával, szóbeli vagy robbanószeres pusztítással helyettesíti azt. Az *Újtestamentum*nak a Feltámadás utáni helyzetet interpretáló szöveghelyei akár ezekre a fájdalmas embertelenségekre is indokot szolgáltathatnak. Mindig az élethelyzetek árnyalatlan példázatoságával, hiszen: Júdás az áruló, Péter az egyházépítő, Pál az új hit önfeláldozó terjesztője. Alig két-háromszáz év, és nem Jézus személyiségének példája, értelmezése és eltanulása áll az új hitvilág középpontjában, hanem a különböző értelmezések harca, a viták felszámolása és a rögzített magyarázatok törvényerőre emelése. I. sz. 325-ben, a kereszténység jövőjét mai napig meghatározó niceai zsinaton már megfogalmazódnak az Apostoli hitvallás örökre mozdíthatatlan tézisei, a logikai középpontban a Szentháromság máig meg nem magyarázott apodiktikus kijelentésével. Amelynek csak első szavai származnak Jézustól: „...világosság a világosságtól”, a többi az exegéták hozzátoldása: „igaz Isten az igaz Istentől, született, nem teremtmény, *egylényegű az atyával*”, a kijelentés törvényerőre emelése pedig alkalmas arra, hogy az egyetlen népszerű gnosztikus gondolkodót, Ariust kiiktassák a kereszténység jövőjét megalapozó törekvésekből. Tulajdonképpen a jézusi szerepkör és viselkedésminta teljes tagadását jelenti az, hogy az ő személyiségére hivatkozó hitvallás – különleges záradékban – máris bűnhődésre ítéli, megsemmisíti mindazokat, akik nem értenek maradéktalanul egyet a tételekkel: „...azokat átokkal sújtja a szent, katolikus és apostoli egyház”. (Ezerhétszáz éve zajlik tehát ez a harc. A pápaság korlátait a legmesszebbmenőkig elítélő reformátorunk, Kálvin, aki a hitújítás jogát követelte: a homousion nevében küldte máglyára a hitújítás további jogát követelő Szervét Mihályt; és a homoiusiont valló unitárius egyház ma is fekete báránya a kereszténységnek.)

Mondhatni hát, hogy ez az első, felmérhetetlen jelentőségű zsinat szinte készleten, provokálja vétkezésre, bűnbeesésre az önálló gondolkodásra hajlamos embert, az irodalom, a fikció, a látomásos közegebe számúzi a vita vagy akár csak a kérdés esélyét. „Fiam! / Nem az szeret, ki a testnek hizelg, / De aki a lelket vezérli vissza, / Ha kell, kard élén vagy lángon keresztül / Ahhoz, ki mondá: Nem békét, de harcot / Hozok a földre” – mondja Madách történelemviziójának Hetedik színében a Pátriárka, mint aki már a kereszténység kezdetén szelektíven és a saját céljainak eszközeként használja Jézus szavait. „E gonosz hitűek / A szentháromság rejtélyes tanában / A homoiusiont hirdetik. / Míg az egyház a homoiusiont / Alapítá meg a hit cikkeül.” A humorral nehezen barátkozó Madách e helyütt lenyűgöző, egyenrangúsító iróniával kezeli az ellenálló (bár nyitottabb gondolkodású) ariánusokat („Adjátok fel, barátim azt az i-t...” ... „Sátán, ne kísérts, mint igaz hitünkért / Ott vérezünk, hol Isten rendelé. [...] Nincs-é velünk a rimini zsinat...”) és az ortodox, törvényalkotó katolikusokat („Isten dicsére, a máglyára őket!”). A baj azzal kezdődik, hogy a nagy császár, a kereszténység számára olyannyira sorsdöntő Nagy Constantinus 325-ben nemcsak államvallássá nyilvánítja a keresztény egyházat, hanem – saját támogatottsága érdekében – igencsak jelentős világi hatalommal is felruhazza a püspököket és az egyházi vezetőket. Miközben igyekszik bebiztosítani magát a túlvilági életre: egyfelől előkészítgeti majdani szentté avatását, afféle tizenharmadik apostolként állíttat magának szarkofágot mauzóleumában; másfelől (330-ban, bizony, a mindent eldöntő niceai zsinat után!) felállíttatja a rómaiak ősi pogány napistenének monumentális szobrát, szerényen saját arcvonásaival felgazdagítva őt, ha netán, ki tudja, a keresztények egyetlen, mindenható istene és az ő országa mégsem válna be...

Kierkegaard-i hangulatomban csak sűrűsödnek a kérdőjelek. A Szentháromsággal kapcsolatos vita elmaradása, vagyis az első zsinat *homousion*jának elsöprő győzelme Arius és a gnosztikusok ésszerűsége hajló *homoiusion*ja fölött: az isteni lényeket érintő, megelőző dilemmát is involvál. Az első következtetésből kényelmetlenül kiágazó másodikat. Miszerint: a *Szentírás jézusi művét* csodáló írástudóként afelől nincsenek kételyeim, hogy *teremtett lények vagyunk*, hogy a hívő embert Isten

A székem időzónába esett, 2012

teremtette. Az az Isten alkotta meg az embert, akit viszont az ember teremtett a maga számára, hosszú, több évezredes gondolati fejlődés eredményeként; mondhatni, az emberiség legnagyobb szellemi teljesítménye: Istennel kapcsolatos és Istenre vonatkozó munkássága. Vagyis Isten és az ember kapcsolata egyben az emberiség történetének legnagyobb, mert feloldhatatlan paradoxona.

(IRODALMI ÉS TEOLÓGIAI FIKCIÓ)

Különlegesen szerencseként alkalmam adatott, hogy az életnek (létnek?) ezt a minden bizonnyal legintimebb szféráját, amit a hit jelent, két, homlokegyenest ellentétes szociális közegben tapasztaljam meg. Előbb a közismerten vallás- és egyházellenes (román) diktatúrában, ahol is éppenséggel a hit maradt mindannyiunk, pogányok, közönyösek és ateisták számára is az utolsó mentősvár, kapaszkodó vagy szalmaszál a teljes szabadságvesztésben, a morális süllyedésben. Ilyenkor *hiteles* a „bocsáss meg, Uram, hitetlenségemért” gondolati paradoxona. És megadatott később az is, hogy a politikai hatalom által erőteljesen támogatott, szilárd intézményi, egyházi keretek közt végezzem napi kötelességemet. Ilyen környezetben rohamosan gyarapszik korábbi pogányokkal, közönyösekkel s ateistákkal a templomba járó, újdonsült istenélményét folyton ünneplőben mutogató hívek száma. A paradoxon másik oldala: ez a véresre imádkozott szájjal nap mint nap ájulásig fitogtatott hitbuzgalom *hit(el)telenebb*, mint az állandó kételkedés.

A kilencvenes évek túlpezsdült egyházi életének keretei között egy erdélyi, vidéki református parókián – a református szellemű oktatás témájában – szervezett konferencián találkoztam a kolozsvári proliszegénység, vagyis a *Zokogó majom* (mellesleg világirodalmi értékű novellák mára elfelejtett) írójával. Megrázóan hatott, hogy Bálint Tibor, aki fiatalabb korában roppant hatásosan olvasta fel novelláit (emiatt mindig hálás) közönségének, most remegő kézzel, akadozó hangon adta elő a külvárosban megélt gyermekkori emlékeit: ahogyan nem papoktól, hanem örökösen zsémbelő s történetekkel vigasztalódó asszonyoktól elsajátította az első bibliai történeteket. Korábban nem figyeltem fel elbeszéléseinek semmiféle vallásos üzenetére, akkor azonban, irodalmi értelemben is izgalmas emlékezése nyomán, elébem jöttek régi, ismerős szereplői, mint akiknek van valamely titkuk; az egykori kritikusok és olvasók előtt, előttem is ott állt, de nem érzékeljük igazi mivoltában: közönséges kis életüket az anyagi és erkölcsi nyomorban ez a rejtegetett, szelíd élmény, a hit mentette át egyik napról a másikra. Bálint Tibornak, a mindenféle díjakkal elismert, hirtelen megöregedett írónak fölösleges és haszontalan lett volna a kilencvenes évek elején – új intézmények régi/új hatalmasságai előtt – valamiféle hivalkodó szerepet (például a buzgó református arculatát) bemutatni: ha emlékeibe merült s vallomást tett, az benső készletéből fakadt. A belső hang nem egészen újszerű, de a szemforgató ájtatosságot kétségtelenül egyéni humorban karikírozó paradoxon által váltott át konfesszióba: *Ha nincs Isten, és mégis hiszek benne: legfennebb tévedtem, de nem veszíthetek semmit. Ha van Isten, és hiszek benne: mindent, a világot és az életet megnyertem. Ha pedig van Isten, de nem hiszek benne: mindent, a világon mindent elveszíthetek.*

Nos, a logikával, nyelvvel, szerepekkel folytatott efféle játék lehet modellje a hit irodalmi megnyilatkozásának, ami persze nem állítható ekvivalenciába a teológia hitértelmezésével, még kevésbé a kételyek nélküli hitbuzgóság lobogó komorságával. Bálint Tibor kétségtelenül a mélyen megélt hitét játékos logikai tézisekkel bizonyító Pascal „fogadás-érvét” idézte fel, aki viszont megfogalmazásában a vereség, tehát a nem-hívés lehetőségétől eltekint. De a kételytől mentes hit nem ismeri a logika játékait, és mindjárt erkölcsi kérdésként fogalmazhatja át a fenti fikcionált állításokat, jelesül, hogy hiszen *az Istenbe vetett hit nem üzleti kérdés: ha bizonyosságot szerzek arról, hogy van, akkor hiszek benne, akár áldozatot is hozok érte, mert abból nyereségem lesz; ha viszont Isten léte nem bizonyítható, nem tölthetem az időmet valamely nem létező imádsásával, mert veszteséget szenvedek másokkal szemben.* A kételkedésből fakadó érdekérvényesítő hitvallás vétkét azonban nem az írónak (Madáchnak, Bálint Tibornak), nem a tudósnak (Pascalnak) kell felróni, hanem az olyan egyházalapítóknak, mint a lét fölötti égi hatalmakkal parolázó Constantinus császár. Az egyik végleten a vallások kialakulásának, a kezdeteknek mítoszi idejébe futunk bele, amikor is bálványokat készítenek, áldozatot mutatunk be valamely mérhetetlenül hatalmas erőnek, s lehetőleg persze másokat áldozunk fel érte. A másik véglet meg az agnoszticizmussal, a vallás rutinszerű elfogadásával kezdődik, s a posztmodern ember teljes kiábrándultságába, nemcsak a közösségeknek, de a személyi-

ségnek is lassú felbomlásába torkollik. Ezért a teológia minden vitatható logikai szempontot az etikaiba fordít át, és a teológiai etika igencsak hajlamos az erkölcsi törvényt pusztá büntetőtörvényként értelmezni s alkalmazni. A két véglet, a bálványimádó, véres áldozatokat követelő mítoszi hitvilág és az erkölcsi törvények által uralkodó kései kereszténység között ott van a személyes hit a maga kételyeivel. Mert hiszen *ha hiszem, hogy Isten országa nem szemmel láthatólag jó el, mert Isten országa ti bennetek van*, akkor hát benned, bennem, minden egyes gondolkodó és a hitével küszködő emberben jelen van, de valamennyiünkben másként, kinek-kinek a személyiségjegyeihez, egész múltjához, szellemi portréjához igazodván. S ha Isten országa bennem van, akkor Isten, aki ezt a végtelen birodalmat teremtette, Ő is bennem van. S ha Isten nem sokszorozná meg magát milliárd-szorosan a Földön, minden egyes hívó emberben az ő személyes Isteneként, ha egyetlen, örökkön változatlan falanszter-isten volna, még akkor sem volna értelme a nevében elkövetett végtelen számú gyilkosságnak. De ha minden egyes ember számára egyformán létezne ugyanaz a mindenható, az emberiség fölött álló, szerető Isten, akkor bárki imádkozhatná Őt a maga személyes módján, és nem volnának egymást az Ő nevében gyűlölő, gyilkoló vallások, felekezetek, gyülekezetek.

Ilyenféle gondolatmenetet provokál a kierkegaard-i kétségbeesés állapota, mely ekképpen kívül esik az erkölcsi kategóriákon, az Isten létevel való efféle törvényen túli játszadozás pedig: maga az irodalmi fikció.

Az irodalmi fikció mibenlétének majdnem oly sokféle megközelítése van, mint a bibliai példázatok és események értelmezésének. Számunkra most az a legfontosabb ismérve, hogy *valóságosnak tartok valamit, amit észérvekkel nem tudok (s többnyire nem is szándékozom) bizonyítani*, mert éppenséggel ez a valóság és képzeletbeli világ között elhelyezkedő imaginárius tér tesz boldoggá. Valaki, jelesül általában az író, kitalál egy vagy több figurát, láthatóvá tételük végett elhelyezi valamiféle (természetesen képzeletbeli) térben és időben, viszonylatba állítja, mozgásba lendíti őket, s ezáltal események, történetek keletkeznek. Magyarán, újból és újból megtörténik a teremtés, a történetek szereplői ismerőseimmé válnak, olykor álmodom róluk, a feleségemmel, ismerőseimmel beszélgetek róluk (olyanokkal, akik ugyancsak ismerik őket), és senki nem tekint örültnek (mindaddig, míg ismeretleneknek nem kezdek mesélni róluk, olyanoknak – funkcionális analfabétáknak vagy politikusoknak –, akik sem szépirodalmat, sem *Bibliát* nem „fogyasztanak”). Az irodalmi fikció fő ismérve tehát: szöveggé születt meg, de elevenen, számomra jól ismert valóságként él bennem ember, helyszín és téridő egyaránt. Én, aki napokig nem mozdulok ki a házból, semmit nem tudok a szomszédaimról, közelebbi kapcsolatban vagyok azzal a sok ezernyi szereplővel, aki köröttem nyüzsgő a könyvespolcaimon. Akkor hát Isten, aki minden írástudó ember polcán ott él a *Bibliában*, akivel az utcán sohasem találkozunk, de akihez milliányi templomban százmilliónyi ember imádkozik, aki milliárdnyi szövegnek, könyvnek a témája és szereplője: a szövegekben hitelesített Isten hogyan léteznék Élő Istenként?

Sola scriptura. A *Biblia* tanúsága szerint Jézus több alkalommal olvas, tehát kétségtelenül magasan képzett zsidó írástudó (hiszen az Írást beteljesíteni jött), ám csak egyszer ír, akkor sem tudjuk meg, mit, mert homokba ír, s azt elmossa a szél. Ez a *Biblia* legnagyobb talánya, a tulajdonképeni fikció mint maga az önmagát értelmező titok. Mózesből eltérően Jézus nem vési kőtáblára üzenetét, mert ő maga az üzenet: személye szimbólum, üzenete metaforikus, a vele kapcsolatos bibliai események parabolásort alkotnak. Minden kutató, aki képes az irodalmi műalkotást és a *Bibliát* a maga eidetikus mivoltában párhuzamba állítani, ahhoz hasonló ismérveket hoz felszínre, mint amit én a fikció közös nevezőjében fedeztem fel. „Amikor szépirodalmi művet vizsgálunk, önmagában zárt egységét a »képzelőerő« fogalmához társítjuk, és a tényleges eseményekkel való kapcsolatát mint »képzeltelbelit« különböztetjük meg – firtatja a kérdést Northrop Frye. – A *Biblia* azonban kitér [...] e szembeállítás elől: se nem irodalmi, se nem nemirodalmi, vagy pozitívan fogalmazva: annyira irodalmi, amennyire csak lehet, ám anélkül, hogy irodalomná válna. A *Bibliában* a betű szerinti jelentés megegyezik az irodalmi jelentéssel.” Vagyis a bibliai üzeneteket csak felfokozott alázattal vagyunk képesek magunkévá tenni. „Innen erednek mindazok a metaforák, amelyek Istent mint végső valóságot vagy változatlan létezőt szembeállítják a változékonyság világával, melyben nekünk élni adatott.” Amiből – szubjektív tapasztalatom szerint – egy olyan következtetés is adódik, hogy az irodalom és a *Biblia* (szöveg)világa közötti kapcsolat a *modellszerűség* fogalmával is magyarázható. Az a megalázkodással és bűnhődéssel teli állapot, amelyet a későbbi exegézisek a mennyország harmóniájával meg a pokol rémületével jellemeztek, nem bibliai, még kevésbé jézusi szemléletet

Petőfi jelmezen az angyaloknak szavalja a verseit, 2013

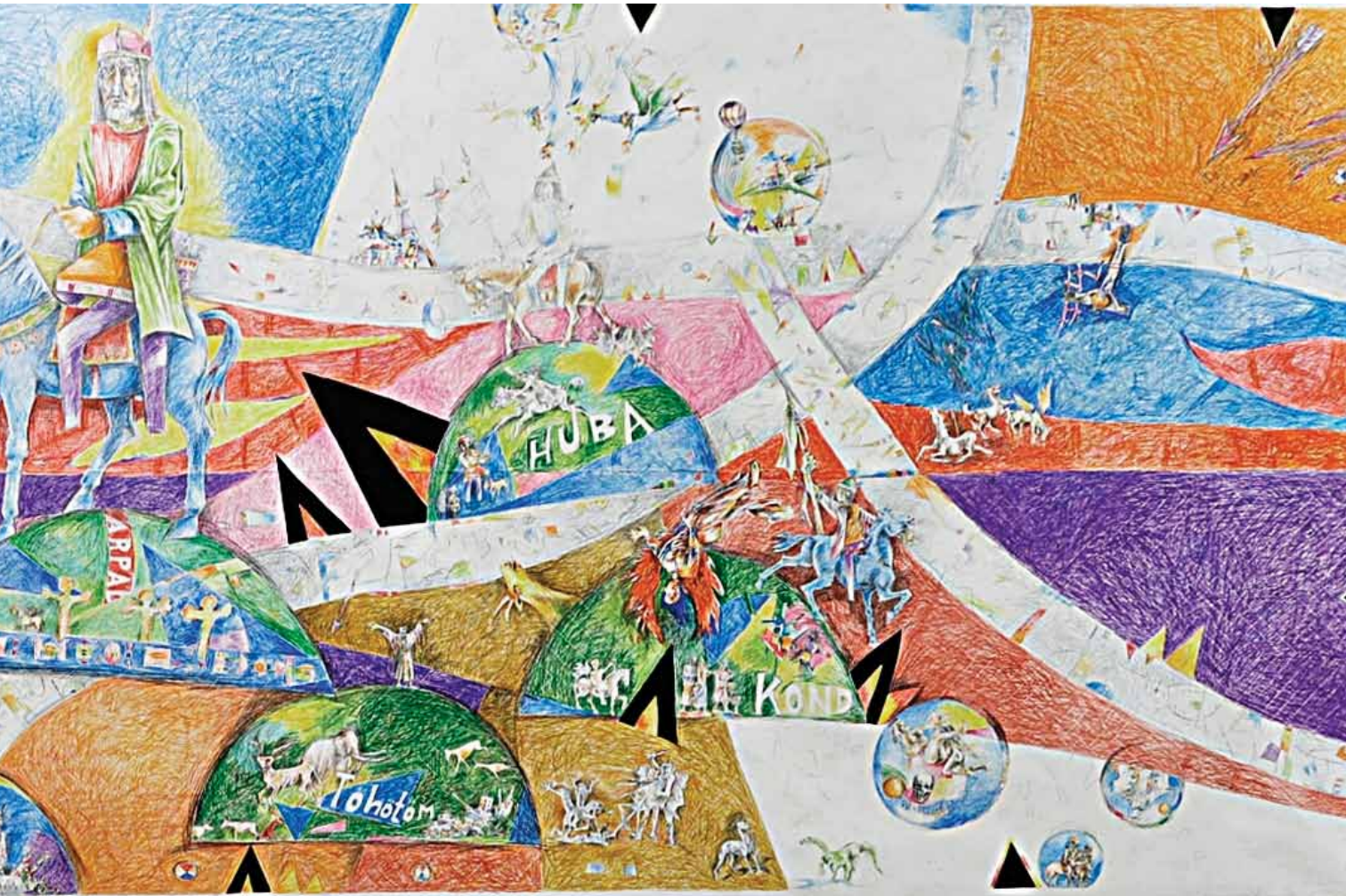

Honfoglalási Toposzkok, 2010

Mr. Chagall időutazása Petőfiéknél, Koltón, 2012

modellál; sokkal inkább papok (emberek) által kreált, emberek fölötti és megfélemlítő, sakkban tartó hatalmat. Eltérően tehát az irodalmi műtől, amely legalábbis törekszik az élet dinamikus adottságait mímelni.

A tanítványok maguk is teljes mértékben felfogják, hogy Jézus példázatokban és képes beszédben (mondhatni, a szóbeliség keretei között alakuló irodalmi formában) adja át nekik magasabb helyről származó tudását, amikor pedig önmagáról, származásáról szól, az mindig metaforikusan értendő (másként feloldhatatlan ellentmondások sorával kellene megküszködniük). Amikor ahhoz hasonlókat állít önmagáról, mint azt, hogy „Én vagyok az életnek kenyere”, olyankor magyarázatot is fűz hozzá, jóllehet enigmatikus kulcsot ad az értelmezéshez, egyik szimbólumot a másikkal fedi fel. Szinte érezhető a *szövegből*, hogy Jézus mosolyogva megrézfálja válaszaival a törvények betű szerinti jelentéséhez ragaszkodó írástudókat. „Tusakodának azért a zsidók egymás között, mondván: Mi módon adhatja ez nekünk a testét, hogy azt együk? Monda azért nekik Jézus: Bizony, bizony mondom néktek: Ha nem eszitek az ember Fiának testét és nem isszátok az ő véré, nincs élet bennetek. Aki eszi az én testemet és issza az én vére, örök élete van annak, és én feltámasztom azt az utolsó napon.” És a nyelv által felkínált jelentésgazdagság ilyenén játékanak közegében teszi meg a származására vonatkozó nagyszámú változatok közül az egyik megnyilatkozását: „Mert az én testem bizony étel és az én vérem bizony ital. Aki eszi az én testemet és issza az én vére, az én bennem lakozik és én is abban. Amiként elküldött engem amaz élő Atya, és én az Atya által élek: akként az is, aki engem eszik, él én általam” (Jn 6:48–57). Egészen különleges beszédének hatása, mert a későbbiekben, amikor egy alkalommal a zsidók újfent a származását firtatják, ők, a betű szerinti jelentésekhez ragaszkodó írástudók, maguk is tágasan, szimbolikus kiterjesztettségben értelmezik az Atya fogalmát. Póriasan, pletykaszinten „kitárgyalt” kétes fogantatásának körülményeire célozva, a maguk Jézusénál magasabb rendűnek vélt származását így jellemzik: „Mi nem paráznaságból születtünk; egy atyánk van, az Isten” (Jn 8:41). Magyarán: az Atya fogalmának számtalan értelmezési lehetősége adódik a *Bibliában*, következőképp Jézus és az Atya viszonya hasonlóképpen sokrétűen, mindenekelőtt metaforikusan magyarázható.

Az írás eredendően misztérium jellegű, akik ezzel a képességgel rendelkeznek, titkos tudásnak vannak birtokában.

Attól a – ma már ellenőrizhetetlen – történelmi pillanattól kezdve, amikor valaki az első evangéliumot írásban rögzítette, a mai katekézisekig és teológiai szakirodalomig: olyan folyamat zajlott le, amely egyre elvontabbá, idegenebbé tette az emberiség legfontosabb elbeszélését. Az a végtelenül variálható szóbeli üzenet, amely Jézus személyisége, cselekedetei, beszédmódja, viselkedése, egész habitusa által az eleven életet modellálta, szövegekbe történt rögzítése és véglegesítése által egyre elvontabb, a valóságtól elszakadó csőracsavarások, a különféle, egymástól nagyon eltérő (s nem az Üzenetre figyelő) hatalmi intézmények manipulációs eszközévé vált. Ezért lehet az irodalmi szöveg – amennyiben hittel, vallással kapcsolatos szellemiséget is hordoz (avagy rejteget) – imaginárius mivoltában meggyőzőbb, mint egy elvont valóságot, képzelt világot cáfolhatatlan igazságként állító katekézis. Az egyházat már nem Jézus emberi üzenete érdekli, hanem egyre inkább az a rengeteg tézis, amit „titkos tudásuk” birtokában igazságként írásban rögzítettek, és aki attól eltér, az durván megsérti – nem az igazságot, hanem – a vallás alapelveit. Miként Oecolampadius fogalmaz, ítéletet hozván szegény Szervét Mihály saját gondolatokból felépített munkája fölött: „Nem engedi meg, hogy az Atya Istennek természetes fia volna, ki öröktől fogva egylényegű véle, *amit pedig egy keresztyén sem mert idáig tagadni*” – leplezi le az utóbbi mellékmonddal az igazi vádat: az igazi baj az, hogy mást mer gondolni, mint amit a legtekintélyesebb vezetők évszázadokon keresztül újra és újra *leírtak*. – „Csak azért nevezi őt Isten fiának, mert a Szentlélektől

fogantatott és az istenség kiválóbb mértékben lakozott benne, de hogy öröktől fogva fia volt és van, ki vele egyként s egy természetű, azon csak gúnyolódik és azt kérdezi: hát volt az Istennek felesége, vagy asszony és férfi ő egy személyben?” Itt maga az abszolút tudás birtokosa is elakad egy pillanatra, mintha a tudós, orvos, teológus Szervét gondolkodásra készítette volna (hiszen észérvekkel soha senki nem bizonyította Jézus isteni voltának biológiai lehetőségét), és az évszázadokon keresztül ismételt szavak büntető hatályú igazát az irodalomra jellemző metaforával magyarázza: „Tudjuk, hogy Krisztus születéséről nem testi értelemben beszélünk, [...] azért Isten fia ő öröktől fogva, mert az isteni természet igazsága öröktől fogva megvan benne, miként a régiek mondták: világosság a világosságból, *de mi, emberek testi szavakra szorulunk.*”

Mint ahogy cselekedeteink emberi módon gyarlónak mutatkoznak ahhoz a lenyűgöző messiási mintához képest, amelyhez mindenkor hasonlítani szeretnők magunkat, de még a vele kapcsolatos gondolataink, az érveléseink is folyton megbicsaklanak, ezért a Kimondhatatlanról, az Ésszel Fel Nem Foghatóról szóló szavakat állítottuk a valódi tettek és észérvek helyére. A maradandóvá tett szó: az írás misztériuma a Végső Titok, a legfőbb Tudás, a Szentség hordozója lett. Eredendően egy sor metaforikus jelentést rejteget magában, amelyeknek néhány árnyalatát más nyelveken érzékelteni lehet. Az 'écriture' és az 'écriture', de még inkább a német 'Schreiben' és a 'Schrift' olyanféle különbséget tesz az írás fizikai aktusa és a műalkotássá, kánonná, *Szentírássá* magasztosuló jelentésgazdagodás között, amelyet a magyarban legfeljebb a kis- és nagybetűs formával tudunk érzékelteni. Van azonban a mi nyelvünkben egy szó, amely eltulajdonította és egyedi jelentéserővel gazdagította az 'írás' és az 'Írás' összeadó jelentéseit, s még a német fogalomhasználatnál is kifejezőbb. A németben a 'szó' („Am Anfang war *das Wort*”) kölcsönöz átütőerőt a köznyelvből; a magyarban az *IGE* példátlanul széles szemantikai mezőt alakít ki maga köré azáltal, hogy – szaknyelvi, grammatikai fogalomkörén túl – kizárólag az isteni kinyilatkoztatással lehet kapcsolatba hozni. Személyes olvasatomban legalábbis ezt az üzenetet közvetíti *János evangéliumának* Károli Gáspár által magyarrá tett szövege: mivel az 'Isten' szóval jelölt abszolút eszme oly mértékben meghaladja képzeletünket, gondolati korlátainkat, cselekvőképességünket, hogy beszélni is csak metaforákban, körülírással és alázatos, megtört lélekkel tudunk róla, ezért a föltételezett Üzenetet próbáljuk megragadni, ami egyetlenegy módon örökíthető át a maradandóságnak: írásban. Vagyis maga a szöveg válik az Üzenet megtestesülésévé. Vagyis Igévé. Vagyis: az Ige maga a kifejthetetlen Szentháromság. „*Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala az Istennél, és Isten vala az Ige.*” A Teremtés misztériumának megfogalmazhatatlan megfogalmazásában helyénvaló, mi több, nélkülözhetetlen a tautológia. „*Ez kezdetben az Istennél vala. Minden ő általa lett és nála nélkül semmi sem lett, ami lett. Ő benne vala az élet, és az élet vala az emberek világossága.*”

Tulajdonképpen egy teljesen nyilvánvaló tény, újabb, harmadik következtetést szerettem volna a fenti, körmönfont eszmélkedéssel – legalább a magam számára – világossá tenni. Tudniillik hogy az egyház különös, racionális megközelítéssel olykor érthetetlen hatalma nem a keresztes hadjáratokban, a fegyverekben vagy a máglyákban rejlik, hanem a szó, az írás, az Írás, az *IGE* misztikus erejében, egyszóval az Ige misztikus erejének birtoklásában. Az egyház minden tudást szöveggé alakított, a szövegeket birtokba vette, kanonizálta, törvényerőre emelte, kötelezővé és erkölcsi törvénné tette. Odanyújtotta az emberiségnek azt, amire talán tudtán kívül leginkább vágyott, a legnagyobb ajándékot, Istent, a Mindenhatót. Egyúttal pedig, mintegy mellékesen, azt is bizonyította: micsoda elképesztő hatalma van az írásnak, az Írásnak, a Szövegnek! Nem hogy szövegek (új és új gondolatvilágok) teremtése, hanem pusztán bizonyos szövegek jóváhagyása, mások elutasítása által. Következésképpen kimondható, hogy a történelemben a világ folyását, embermilliók sorsát ugyan államférfiak és hadvezérek, a későbbiekben politikusok igyekeztek irányítani, ám az egyház – akár pusztán a kanonizált szövegek, az Üzenet közvetítése és értelmezése által – tevélegesen és döntő módon hozzájárul ahhoz, hogy a világ, a mi világunk éppen olyan legyen, amilyenek most ismerjük. Az Isten Igéjét hirdető és az abból elvonatkoztatott erkölcsi normákat megkövetelő *írásstudók* mindezek miatt *nem menthetők fel az általuk mások számára rögzített törvények alól*. Az emberiség olyan különleges bizalommal és tekintéllyel ruházta fel az Ige hirdetőit, hogy *az egyházi szereplőkre még a történelem legválságosabb időszakában is átsugárzott némi kivételezett tisztelet*, pusztán az Egyház misztériumából következően; a legelvetemültebb ateista diktatúrák is – olykor épp durva vallásellenes hadjárataik irracionálisával – kimutatták ezt a megkülönböztetett figyelmet.